
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

STOJAN VUJIČIĆ/VUJICSICS SZTOJÁN

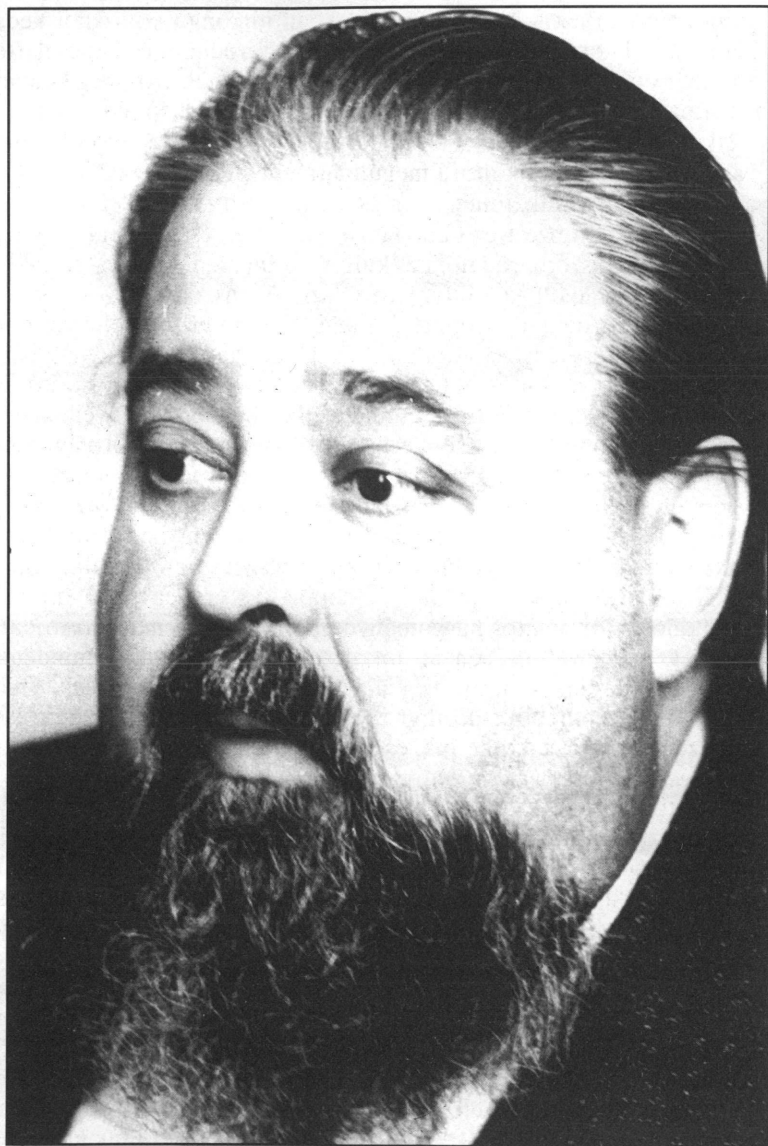
(1933–2002)

BÁNYAI JÁNOS

Hatvankilenc éves korában a budapesti Váci utca ragyogásából az öröklét árnyvilágába, a szentendrei örök csendbe költözött Vujicsics Sztoján szerb költő, műfordító, szerkesztő és irodalomtörténész, a magyar–délszláv kapcsolattörténet és összehasonlító irodalomtudomány neves művelője, akinek nemcsak a fenti tudományos tárgykörökből publikált tanulmányai, esszéi, cikkei, a szerkesztésében megjelent kapcsolattörténeti kötetek (*A szerbhorvát irodalom kistükre a kezdetektől 1945-ig*, 1969; *Szomszédtság és közösség*, 1972), nemcsak rejtélyesen archaizáló versei (*Rastočenje*, Beograd, 1972; Budapest, 1993), Krleža- és Andrić-fordításai, a szerb népköltészetet bemutató gyűjteményei (*Hunyadi énekek*, 1956; *A koszovói lányka*, 1957; a Nagy Lászlóval együtt kiadott *Babérfák, délszláv népköltészet*, 1969), a kortárs jugoszláv irodalmat ismertető antológiái (*Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960; *Jugoszláv költők antológiája*, 1963; *Mai szerb és horvát drámák*, 1968), szótárak és útikönyvek, önálló kötetek (*Elillant évek szőlőhegyén*, 1997; *Magyarok és szerbek*, 1997) jelezték jelenlétét egy időben és egyformán a magyar és a szerb kultúrában, hanem személyisége, korpulenciája, látványos megjelenése, vagyis összeteveszthetetlenül személyes jelenléte is a két szomszédos irodalom és a két szomszédos kultúra ünnep- meg mindennapjaiban. Mindenhol ott volt, ahol a két kultúra találkozott, nemegyszer maga szervezte, értetlenséget és ellenállásokat is leküzdve, ezeket a találkozásokat. Nem két kultúra, két nyelv, két irodalom között élt, hanem mindenkor két kultúrában, két nyelvben, két irodalomban. Kettősségekben tehát, anélkül, hogy bármelyik oldalból valamit is feladott, vagy feladni kényszerült volna. A határok nélküli kettősségek jelképe volt, fáradhatatlan munkása századunk szerb és horvát meg szlovén, valamint magyar „irodalmi és művészeti vonzódásainak, kapcsolatainak és

történelmileg is adódó átszövődéseinek, érintkezéseinek”, ahogyan maga fogalmazott 1997 márciusában, amikor kapcsolattörténeti tanulmányait, esszéit rendezte sajtó alá (*Elillant évek szülőhegyén*, 7. old.). „Egy viszontagságosan teljesedő életmű töredékét”, írta akkor és ugyanott. Nehéz most még az életrajznak csupán látható rétegét ismerve felismerni, mit is jelent a „viszontagságos” szó az önismeret kontextusában. Talán azt, hogy miközben munkáival és személyiségével mindenhol jelen volt, ahol a két kultúra találkozott vagy találkozhatott, a hivatalosságtól mindig távolságot tartott, a sokat tudó és sokat megélt költő és tanulmányíró bölcs iróniájával nézett a mulékony hatalmasságokra, közben meg, amikor kellett, 1956-ban, majd a kilencvenes évek délszláv háborúiban kilépett tudománya és költészete viszonylagos védettségéből, veszedelmekkel sem számolva írt és nyilatkozott, holott tudta, mennyire gyöngébb a szó a fegyvernél, legfeljebb messzebbre hallatszik térben és időben is, amire azért számítani lehet.

A mindennapi jelenlét és feladatvállalás mellett tudós érdeklődése szinte egészében a tizennyolcadik századvégre és a tizenkilencedik század első évtizedeire irányult. Ebben a korban érezte jól magát, ez volt szellemi otthona, ez az évszázadokat átfvelő négy, legfeljebb öt évtized fordulatokkal és változásokkal telített alakulástörténete, mind a magyar, mind a szerb irodalom és kultúra későbbi szakaszainak és jelenének nem is túl távoli meghatározója, a máig sem befejezett (befejezhető-e vajon?) modernitás tervezetének kialakítója. A irodalom – a szerb és a magyar kultúra – történetében ekkor játszódnak le a régiségből az újba vezető történések, ekkor születnek gyors egymásutánban, vagy éppen egymásba ékelődve, ellentmondva a szerves kontinuitás logikájának, a klasszicizmussal érintkezve a felvilágosodás, a korai romantika, a hozzájuk tartozó szentimentalizmus, biedermeier és rokokó irányjai, vagy ezen irányok más irányokkal ötvöződő változatai, ekkor lehetünk tanúi azoknak a magyar és szerb irodalmat egyaránt meghatározó diszkontinuitásoknak, amelyek kialakulása és hatékonysága lépésbe hozza a két egymásra tekintő, mégis különböző irodalmat és kultúrát az európai törekvésekkel. Lemaradásokat hoznak be a diszkontinuitás sok változatával ezek az irodalmak Európához képest, ám nem, vagy csak részben európai ösztönzésre, inkább belső kényszerből és igényekből következően. Nagyon sűrű és gazdag korszaka ez a távoli öt évtizednyi századforduló mindkét irodalomban, ezért lehetett oly vonzó a két kultúrában, a két irodalomban egyformán otthonos tudós irodalmár számára, aki nem pusztán az újat kereste az ősökben, mások mellett a kétnyelvű Vitkovics Mihályban, a Tinódi Lantos Sebastyén verssoraiban megőrzött szerb hősenekes alakjának felelevenítésében, egy XVIII. századi bosnyák történetíró emléke után kutatva Pest-Budán, hanem saját személyiségét, ezzel együtt saját jelenének, életének, életrajzának és világának értelmét meg értel-

mezését. Ennek a soha véget nem érő keresésnek is köze lehet a viszontagságos szó jelentéséhez.

Vujicsics Sztoján ezt a diszkontinuitásokban forrongó korszakot kedvelte költőként is, irodalomtudósként is. Legfontosabb irodalmi és kapcsolattörténeti tanulmányai erről a korszakról szólnak, és verseinek szó- meg képanyaga innen származtatható. Nem is nagyon választhatott másképpen, hiszen a határok nélküli kettősségben alakuló személyisége önmagára ismerhetett abban, ahogy a szerb irodalom és kultúra megújulása ebben az időszakban az akkori Magyarországon játszódik, innen nyer, ha nem mindig közvetlenül, de közvetítők nyomán is, ösztönzést és támogatást. Bécs felé és azon túl a távolinak látszó Európa felé a szerb irodalom és kultúra számára akkor Pesten és Budán át vezetett az út, például Jakov Ignjatović szintén viszontagságos útja a realizmus (és a szerb irodalmi elismertség) felé. Nem múltott a véletlenül, hogy máig élő szerb intézmények megalapítása, jó néhány könyv nyomtatása és kiadása fűződik ebben az időszakban az ugyancsak alakulásban és változásban létező magyar irodalom és kultúra eseményeihez meg eredményeihez is. Vujicsics Sztoján józan megfigyelése szerint az 1770 és 1820 közötti évtizedeket a szerb és más délszláv irodalmakban „a közvetlen irodalmi előzmények és (a) hagyomány sajátos formái határozták meg. Az időszak költészetét a népnemzeti bontakozás késedelmes megnyilvánulásai jellemzik, s bizonyos mértékig a szóbeli irodalmi hagyomány (népköltészet) befolyásolja, amely a romantikában majd rendkívül jelentős, elhatározó szerepet kap. Bár a kedvezőbbben fejlődő és folyamatos hagyományú újkori európai nemzeti irodalmak korszantjének megközelítésében az újkori délszláv irodalmak mindenképp késedelmes fejlődésen estek át, ez kialakulásuk olyan sajátossága, amelyet csak viszonyítva észlelhetünk, de aligha vehetünk normának, melynek alapján meghatározhatjuk, korszakolhatjuk, esetleg értékelhetjük, »rangsorolhatjuk« őket” (*Magyarok és szerbek*, 27. old.).

A diszkontinuitásból következő „kevert és összetorlódó folyamatok” Vujicsics Sztoján irodalomtörténeti és összehasonlító irodalomtudományi gondolkodásának visszatérő motívuma, amely két fontos megfigyelésre épült. Egyrészt arról arra, hogy a már említett diszkontinuitást viszonylagos késlekedésnek nevezi, illetve gyors, vagy felgyorsult alakulásfolyamatnak, másrészt pedig arra a megfontolásra, hogy a viszonylagos és oly sokat emlegetett „késlekedés” nem tekinthető az értékelés, rosszabb esetben a nemzeti irodalmak rangsorolása normájának vagy mércéjének. Az összehasonlító irodalomtörténeti tapasztalatra épülő irodalmi gondolkodás fontos meghatározója olvasható ki ebből a két egymásból következő és egymásra utaló megfigyelésből. Legelőször természetesen az, hogy a nemzeti irodalmaknak nincs más nemzeti irodalmaktól, a nemzetinek az európaiktól független alakulástörténete, majd pedig az,

hogy a későbbi megjelenés és előfordulás, a folyamatok összetorlódása következtében, nem értékvesztés. Ha akár a magyar, akár a szerb romantika az európai romantikához képest „késedelmes”, mint ahogy valóban az, vagy ha akár a szerb és a magyar irodalom bizonyos korszakai egymáshoz képest is „késedelmesek”, ez senkit sem jogosít fel arra, hogy a „késedelmet” normaként kezelve az európai irodalmakat, köztük a szerbet és a magyart is, rangsorolja. Ezekkel a megfigyelésekkel Vujicsics Sztoján azt a tapasztalatot érvényesíti, miszerint a nemzeti irodalmak mindennemű rangsorolása tévedés. Az irodalomkritikai gondolkodásnak, hiszen a komparatisztika is „kritikai”, másban, nem a rangsorolásban rejlenek feladatai. De az is kiolvasható Vujicsics Sztoján ezen megfigyeléseiből, hogy a múlt irodalma velünk van, hogy megértése jelenben való meghatározottságán múlik. És csak ezért érdemes a múlt feltárásán fáradozni.

A távoli évszázadok fordulója iránti érdeklődése mellett Vujicsics Sztoján otthon volt, otthon is lehetett mind a szerb és horvát, mind a magyar irodalom jelenében. És nemcsak olvasóként, hanem közvetlen résztvevőként is. Otthonosan mozgott Ivo Andrić életművében, Miroslav Krleža lakásában és dolgozószobájában, de az évtizedekig emigráns Miloš Crnjanski életrajzában és munkásságában is. Illyés Gyulához ő kísérte el a belgrádi újságíró, Weöres Sándornak ő mutatta meg Momčilo Nastasijević verseit, Nagy Lászlóval együtt adott ki délszláv népköltészeti gyűjteményt, a festő Kondor Béla legszűkebb baráti körébe tartozott, Hencze Tamás festő útját éveken át figyelte . . .

Nem került el, nem is kerülhette el figyelmét a szerb és a horvát kultúra múlt századvégi tragédiája, a kultúrák értékrendjét mélységesen megingató legújabb balkáni háború. Nem vonult el a jelen kihívásai elől az őt érdeklő távoli évszázadokba, hanem a nacionalizmusokkal sújtott Közép-Európában oly ritkaságnak számító *Európai Utas* című folyóiratban talált kedvére való műhelyre, ahol elmondhatta és bizonyíthatta a Danilo Kišével messzemenően egybehangzó gondolatát, miszerint ő maga – Danilo Kišhez hasonlóan – úgy közép-európai író, hogy eközben egyetlen pillanatra sem szűnik meg szerb írónak lenni, akitől a magyar irodalomban való létezés sem idegen. Ezt legmeggyőzőbben verseinek figyelmes olvasásával lehet bizonyítani. Verseit szerb nyelven írta kedvenc évszázadai felé fordulva, ahonnan nem ihletet várt, hanem a nyelv jelenbe átívelő múltját kereste, azokat a szóalakzatokat és hangzásokat, amelyek kikoptak ugyan a mindennapi beszédből, de a nyelvi emlékezetben még ott a helyük, tehát a versben „megszólalhatnak” még. A költészet modernitását ezzel az idők mélyéből felhangzó hanggal dúsítvta tette poétikájában megkülönböztethetővé. Nem a kesergés, nem a múltba süppedt nosztalgia, de mindenképpen a klasszikus modernség elégikus beszédmódja ismerhető fel verseiben, mégpedig olyanformán, hogy szerbül írott és a szerb költészet múltja

felé forduló verseinek helye van a magyar költészetben is, hiszen a magyar klasszikus modernség képvilágának nyomai tárhatók fel verseinek nyelvi és poétikai alakzataiban. A szerb mellett a magyar költészet is odatartozik Vujicsics Sztoján versei hagyományértésébe, mégpedig nem mint „idegen” költészet, hanem az anyanyelvvel szinte megegyező módon „saját” költészet. A kettősség tehát nem tiszteletre méltó és oly kevésbé méltatott életforma csupán Vujicsics Sztoján munkásságában, hiszen költészetének belső, nyelvi és poétikai köreibe meg világába is beépült.

A magyar költészetből kölcsönzött című, már idézett kötetének, az *Elillant évek szőlőhegyén* címűnek előszavában írta le a részben már szintén idézett, rosszat sejtető mondatát: „A szövegek így, kötetbe gyűjtve, egy *viszontagságon teljesedő életmű töredékét* is képezik, kényszerű megtorpanásaival és kitérőivel, egy tervezett, de megvalósulatlan szintézis ígéretével.”

Halálakor, személyiségére és munkásságára emlékezve mondható, életműve, bár valóban töredékesnek látszik, töredék életműnek, a koncepció, amit irodalomértőként kapcsolattörténeti és összehasonlító irodalmi tanulmányai-ban, műfordításaiban és szerkesztői munkáiban sejteni engedett mindenképpen „teljes”, akár szintézisértékűnek is vehető, és viszonylagos, illetve – az ő szavával – viszontagságos befejezetlenségében mint a példamutatás is. Vujicsics Sztoján egy személyben volt intézménye a magyarországi szerbeknek, és eközben társa a magyar irodalom jelenéről és múltjáról gondolkodóknak, akik a nemzeti irodalmat csak más nemzeti irodalmakkal való dialógusában értik meg dacolva minden nyelvi és szellemi bezárkózással.

SZÉTSZÓRÓDÁS

Stojan D. Vujičić (1933–2002) versei

A MÁSIK PARTON

emlék-mécsek gyúlnak értem
elnémult kopogtatókra téved a kezem
bazsalikom köszön rám ismerősként

hátrál a kor s
előrelép a sors

ÁLOM A KŐBEN

a tisztáson
süketnéma
elhagyott
temető

kidöntve hevernek a kővé vált lelkek
meddő fejek csíráznak
a mohó földi hiábavalóságból

s mi is mozgó sírkövekként
megyünk el egymás mellett
mindenünk ez a végtelen elmenés
ez az örökös jövetel-menetel
ismeretlenül elveszette
ártatlanul áldottan mérhetetlen

csak a tücskök szaggatott éneke
szól minden alkonyatkor
búsan és bódítóan
és míg a kőfejek
homályba merülnek
elnyugszik minden

VAKSÖTÉT

éjfél elmúlt
sejtés kimarjult
az éj mind mélyebb
hajnal sose ébred

BÚCSÚDAL

*Barátaimnak
akik előttem érkeztek*

bort iszunk végzet-feketét
elvesző napok pogácsáját morzsoljuk
kurjongunk suttogunk
templomi dalokat éneklünk
zsoltárokat és zsolozsmákat
bűnbánókat botránkoztatókat
– vezeklünk

áldozunk féktelen
egyazon vétkek bocsánataért
mohón hörpintjük ki
a végtisztesség kerty pálinkáját
duhaj lelünk üdvéért
megrázkódunk
fölborzolódba
várjuk az alattomos
pogány
váratlan csapást

lelkesülten kurjantunk
de hangunk üresen kong
elárul bennünket
míg aztán egyszerre

elnémulunk
 – egy fojtott hörgéssel
 s hallgatag búcsúzunk
 némán csókoljuk
 öleljük egymást
 a ki nem mondott félelemmel
 vajon lesz-e még találkozásunk
 ugyanennél a szerelmes asztalnál
 hol borongósan fölemlegetve velünk van mindenki
 és együtt iszik velünk
 s ahol mindnyájan
 kedvszegetten gubbasztunk
 akár az elhaló
 duhaj dal
 a szánkon

Pomáz (Buda mellett)

ÁTVÁLTOZÁS

*Tihamér öcsémnek aki '75 Boldogasszony
 éjszakáján Damaszkusznál
 repülőszerencsétlenségben veszítette életét*

holdvilágba merültél
 megbotlottál a tejútban
 belevicsorítottál
 a semmi szembogarába
 üstökös csóvaként föllobogva
 világítottál te rajongó
 örök útszéli sírkő
 és lezúdultál
 a mennybolt szakadékáig

most csillagokon egyensúlyozva
 incselgően tilinkózol
 a csengő égi kristályokkal

vigyázz
már a nyomodban vagyok

'75 8 20

ZIMANKÓ

csikorog a szikrázó fehérség
horgonyt vet télire a szél
fehérbe fulladt a világ színe
görcsbe fagyott a hőkölő határ

KARNYÚJTÁSNYIRA A VERSTŐL ÉS A CSÖNDTŐL

*Rastko Petrovićnak –
végtelenül messze*

sietősen botladozom az irtásokon
az elhagyott szigetek felé
elvakítva ziháló
nyugtalanságom ködében
megtévesztve eltévedt
úttalan kóborló
elődeim lidérces
vándorlásának
kísértő látomásától
keresem partomat
az elárult tengerszegélyen

vonszolom magam a sűrűben
lüktető erekkel
erőm elbuzog
szemem elapad
lankadok

gázolok gázlót keresve
vízben szomjún
lakomán étlen
nyomon nyomtalan

megállni megmaradni
ezen a parton is
kitagadottan kizsigerelten
szabadulni az élet szorításából
miközben ő tőlem szabadulna

maradok hát én is a másik parton
fölfordulok karnyújtásnyira
a verstől és a csöndtől
a nagyszemű reménytől s az öntudatlan valóságtól
és ami enyém volna
egyik parton sem
marad semmi

Újév '71

ÁCS Károly fordításai

PROFÁN BÚCSÚZTATÓ

FEHÉR KÁLMÁN

GOSPODI POMILUJ!
ÉS MINDEN KÉZBEN GYERTYAUJJ,
ÉG ÉS SERCEG, FOLYIK, CSÖPÖG:
CSAK EZ A KÖNNY!?! GYERTYAKÖNNY!
OTT, AHOL MOST TE VAGY, SZTOJÁN:
TEMETÜNK. TEMETÜNK! TEMETÜNK?
TEMETKEZÜNK.
MÁR MINDEGY A PONT,
A FELKIÁLTÓ- ÉS A KÉRDŐJEL.
ÉS AZ IS, HOGY TE VAGY
A KOPORSÓBAN, ÉS NEM MI VAGYUNK!
KANCZAL VÁROMÁNYOSOK! AZOK VAGYUNK.
GOSPODI POMILUJ!
CSONKIG ÉS A GYERTYA ÉS AZ UJJ . . .
GOSPODI POMILUJ!
EGY SZEMBŐL SEM CSÖPPEN A KÖNNY!
HOL APADT KI? MERRE FOLYT EL?
ÉS MIKOR? GOSPODI POMILUJ!
AVAGY MOST MÁR KÖNNYEK NÉLKÜL
IS TUDUNK SÍRNI?! BEFELÉ.
A KOKÁRDÁK FELÉ?
ÉS HÁNY VAN A TE SZÍVEDEN SZTOJÁN?
AZZAL, MERT SZERB VOLTÁL,
HOGY MAGYAR IS LEHESSÉL!?
Ó, GOSPODI POMILUJ!
Ó, GOSPODI POMILUJ!

Szentendre, 2002. március 14.

SZTOJÁNNAK – BÚCSÚZÁS HELYETT

P A P J Ó Z S E F

Más lények – lelkek
leszünk odafönt, mondják,
lent hagyva testünk.
De Téged – a *mást*
ott is – a láthatlanok közt,
fölismerhetünk.
Hívsz majd ebédre,
szellemdús sziporkákra –
ne hagyj ki, kérlek!
Melléd húzódva
kellem és vigasság lesz
az örök élet.

Újvidék, 2002. március 22-én